

A VÖRÖS URALOM MINT SZEMÉLYES ÉLMÉNY*

Kétségtelen, hogy a kutatások egyik fő célja korunkra a „megélt egykori valóság” feltárása lett – jóllehet ennek lehetőségeit illetően kételyek is felmerülnek –, s igény mutatkozik arra, hogy érzékelhetővé váljék a történelmi szereplők saját világa, tudhatók legyenek szempontjaik, érzéseik, korszaktipikus viszonyulásmódjuk.¹ Különösen indokolt lehet ez az elvárás az olyan országos jelentőségű, fordulópontszerű események kapcsán, amikor egy politikai kataklizma ideig-óráig szükségszerűen háttérbe szorítja a mindennapok tanúságtevőinek személyes élményeit. Idővel ugyanis felmerül annak az igénye, hogy az utókor megismerje a kortársaknak az adott történelmi eseménnyel kapcsolatos benyomásait, tapasztalatait. A személyes élmények sokaságából ugyan nem „szintetizálható” az adott köztörténeti esemény kollektív érzelmi tapasztalata, de egymásmellettségük, többrétűségük hozzájárulhat egy korszak, illetve jelenségkomplexum differenciált érzékeléséhez és értékeléséhez.²

Egy, a személyes élettörténet epizódjaként megjelenő köztörténeti kataklizma, annak katarzisszerű volta s meghatározó élményként való beépülése a személyiség tudati és érzelmi világába, magát az eseményt is újradimenzionálja a résztvevő számára s személyes jelentőségűvé avatja azt. Az egyéni értelmezéseket tartalmazó feljegyzések, naplók, visszaemlékezések felhasználása kapcsán a történeti elemzés válaszáut elé kerül: a forrásokat felhasználhatja az adott politikai-társadalmi jelenség differenciáltabb megismerésére, de teljesen új kutatási területre is léphet a „személyes történelem” pszichohistóriai indíttatású tanulmányozásával.³

* A tanulmány a Budapest Főváros Levéltára és az MTA Lendület Trianon 100 Kutatócsoport szervezésében megrendezett Mértelen a Tanácsköztársaság című konferencián (2019. május 15–16.) elhangzott előadás frott, bővített változata.

¹ Vö. *Gyáni Gábor*: Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban. In: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp. 2000. 17–21.; *Uő*: Történelem: tény vagy fikció? Hayden White: A történelem terhe. BUKSZ – Budapesti Könyvszemle 11. (1999) 3. sz. 275–276.; *Czob Gábor*: A mentalitástörténet. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2003. 477.; *Gyáni Gábor*: Az elveszített múlt. A mindennapi élet mint analitikus kategória. Bp. 2010. 43.; *Szekeres András*: Natalie Zemon Davis: Martin Guerre visszatérése. BUKSZ – Budapesti Könyvszemle 12. (2000) 2. sz. 163.

² A személyes dimenzió keresésének igényéről lásd *David J. Dutton*: Private Papers: The Case of Sir John Simon. *Archives* 31. (2005) 1.; *Paul Ricoeur*: Objektivitás és szubjektivitás a történelemben és a történetírásban. In: *A történelem anyaga. Francia történetfilozófia a XX. században*. Szerk. Takács Ádám. Bp. 2004. 90.; *Caroline Williams*: Personal Papers: Perceptions and Practices. In: *What are Archives? Cultural and Theoretical Perspectives: A Reader*. Ed. Louise Craven. Aldershot 2008. 55.

³ A történelmi trauma élményszerűségéről lásd *Gyáni G.*: Az elveszített múlt i. m. 268–273.; *Jenny Hartley*: 'Letters are everything these days': mothers and letters in the Second World War. In: *Epistolary Selves: letters and letter-writers, 1600–1945*. Ed. Rebecca Earle. Singapore Sydney 1999. 185.

Az egodokumentumok közül a naplók egyre jelentősebb szerephez jutnak a történeti elemzésekben. Népszerűségüket és fontosságukat jelzi, hogy egyre-másra jelennek meg naplókkiadások és -elemzések.⁴ Míg korábban – a memoárokhoz hasonlóan – a naplótól is empirista adatszerűséget és forráskritikailag értelmezhető tényszerűséget vártak el, addig mára már evidenssé vált, hogy a személyes tanúságtételek jelentősége másban rejlik. A naplóíró által „jegyzett krónika” említései valójában a szerző saját magával folytatott diskurzusának személyes tereiként értelmezhetők, s így – amint K. Horváth Zsolt fogalmaz – az adott történeti esemény is megjelenhet önazonosító elbeszélésként.⁵

A Magyarországi Tanácsköztársaság (a továbbiakban: Tanácsköztársaság) időszakának kutatásában azért is támaszkodhatunk fokozottan a naplókra, mivel a proletárdiktatúra hatalomgyakorlása – példának okáért a háborús évek nyomán fennmaradt levélcenzúra miatt is – jobbára az önreflexív térbe, a személyes és családi viszonylatok közé száműzte a véleményalkotás lehetőségét.⁶ Bár az 1989-ben lezárult szocialista időszakban is szép számban jelentek meg a „dicsőséges 133 napra” vonatkozó személyes tanúságtételek – jórészt évfordulás eseményekhez kapcsolódóan –, ezek az egodokumentumok sajnálatos módon csaknem kivétel nélkül erőteljes „utószerkesztésen” estek át, és hitelességük, szemléletmódjuk sok kívánnivalót hagy maga után.⁷ (Elvileg felvethető

A személyes történelem levéltári anyagban végzett kutatási lehetőségeiről lásd *Sue McKemish: Evidence of me... Archives and Manuscripts* 24. (1996) 1. 30.; *Catherine Hobbs: Personal archives: The character of personal archives; reflections on the value of records of individuals. Archivaria* 52. (2001) 126–135.

⁴ A naplónak mint a személyes történet egyik fő forrásának értelmezési lehetőségeire vonatkozóan lásd *Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. In: Új: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Bp. 2000. 148–151.; *Philippe Lejeune: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok.* Bp. 2003.; *Kövér György: Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés. In: Biográfia és társadalomtörténet.* Bp. 2014. 99–123.; *Paul Ricoeur: A narratív azonosság. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Szerk. László János – Thomka Beáta.* Bp. 2001. 15. Az utóbbi időszak néhány jelentős naplókkiadása, illetve elemzése: *Kunt Gergely: Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban.* Bp. 2017.; *Csáth Géza: Napló, 1912–1913.* Bp. 2014.; *Pallavicini-Andrássy Borbála: A lelünkhez nem nyúlhatnak. Kitelepítési és 1956-os napló.* Bp. 2016.; *Radnóti Miklós: Napló. Szerk. Ferencz Győző.* Bp. 2018.; *Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: Napló, 1935–1946. Szerk. Ferencz Győző.* Bp. 2018.; *Ifj. Andrássy Gyuláné Zichy Eleonóra: Napló, 1917–1922. Szerk. Kovács Attila Zoltán et al.* Bp. 2018.; *Király István: Napló, 1956–1989. Szerk. Soltész Márton.* Bp. 2017.

⁵ *K. Horváth Zsolt: Önarckép-metaforák. Emlékező elbeszélések és a „lehetséges történelmek”.* Előadás, 1999. december 15. Kézirat.

⁶ Az időszakból csekély számú magánlevél maradt fenn, azok is – amennyire lehetett – visszafogottan reagáltak a külső történésekre. Működött ugyanis a levélcenzúra. A „Nyigri Mancika elvtársnőnek” címzésű magánlevél borítékján található zárjegyen például ez a nyomtatott szöveg olvasható: „Politikai cenzúra”. Ürményi Mancsi levele Nyigri Mancinak. Veszprém, 1919. máj. 29. BFL XIII.32.4 Batta-Nyigri család iratai.

⁷ Ezek, valamint a korszakra vonatkozóan 1989 után megjelent kiadványok bibliográfiáját lásd *Csunderlik Péter: A „Vörös Farsangtól” a „Vörös Tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában.* Bp. 2019. 342–343.

persze, hogy – amint az Herman Lipót naplójában is olvasható – a naplóiírók némelyike egyfajta öncenzúrát gyakorolt, s pont ezért tekinthetők hitelesnek a későbbi kiadások.)⁸

Jelen tanulmányban három, a Budapest Főváros Levéltára őrizetében lévő, eddig publikálatlan naplóról lesz szó, melynek szerzői nem rokonszenveztek a proletárdiktatúrával. Az első dokumentum egy fiatal gimnáziumi tanár utószerkesztett naplója, aki Pesten és Szatmárnémetiben élte át a forradalmak időszakát, a második egy házassági válságban élő fiatalasszony naplója, a harmadik pedig – átlépve kissé a személyes dimenzióból az intézményibe, – egy református egyesület *historia domusa*. E személyes tanúságtételek jelentősége nem annyira az adott társadalmi-politikai epizódok adatszerű kiegészítésében keresendő, mint inkább annak lehetőségében, hogy megismerjük és megértsük, hogy az egyes leírt mozzanatok miként hatottak az eltérő társadalmi pozíciójú és lelki diszpozíciójú személyekre, illetve miként értelmezték ezeket a szerzők saját maguk számára.

Az óvatos várakozástól a keserű csalódásig – egy gimnáziumi tanár naplója

Gál János gimnáziumi tanár utószerkesztett naplója⁹ az 1920-as évek elején nyerve el végső formáját az eredeti naplófeljegyzések felhasználásával. Csaknem bizonyos, hogy összeállításakor a naplóíró szó szerint rögzítette az egyes időpontokhoz korábban papírra vetett feljegyzéseit. Erre az egyes időszakokat jellemző eltérő hangvétel, valamint a konkrét eseményekre mintegy „rásimuló” hangulati hatások is utalnak. A dokumentum így inkább tekinthető naplónak, mintsem

⁸ „Érdekes, de szörnyen drága kísérlet.” Herman Lipót naplójegyzetei (1919. augusztustól decemberig). Enigma 25. (2018) 94. sz. 10–11.

⁹ Gál János (Zalacséb, 1892. – Szeged, 1935.) főiskolai tanár, irodalomtörténész. Szülei földművesek voltak. A zalaegerszegi főgimnáziumban érettségizett 1913-ban. A budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett, 1918-ban Szatmárnémetiben kezdte pályáját, innen 1919-ben Székesfehérvárra helyezték. 1924-ben a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa. 1925-től Budapesten, majd Szegeden tanított a polgári iskolai tanárképzőben. Irodalomtörténeti munkásságot folytatott, mely tárgyban három könyve jelent meg (Jókai élete és írói jelleme. Berlin 1925.; A stílus-definíciókról. Bp. 1926.; Nyelvi és irodalmi régiségeink syllabus. Bp. 1934.). A BFL őrizetében lévő 410 oldalas utószerkesztett napló az 1891 és 1919 közötti időszakot fogja át. A szerző gondosan rögzítette élményeit, a forradalmak időszakát megelőzően bejegyzései várostörténeti szempontból bírnak különös jelentőséggel a századelőn a fővárosba kerülő tanár tapasztalatairól. BFL XIV.201 Dr. Gál János irodalomtörténész visszaemlékezései. (A fondcímben azért nem „napló” megjelölés szerepel, mert maga az íromány utószerkesztett. Szerzője ugyanis vélhetően 1919 végén [az utolsó bejegyzés dátuma: október 29.] vagy 1920 elején „megszerkesztette” és így rögzítette saját korábbi naplójegyzeteit.)

memoárnak. A kiérlelt stílusú, irodalmi igényességről árulkodó naplóból plasztikus kép tárul az olvasó elé egy vidéki első generációs értelmiségi pályáivéről s – többek közt – városérzékeléséről.

A frissen diplomázott magyar–történelem szakos tanár a Partiumban, a Szatmárnémeti (Királyi) Katolikus Főgimnáziumban talált magának állást, s itt élte át a Tanácsköztársaság hónapjait.¹⁰ A forradalmi hangulatból mindazonáltal már korábban ízelítőt kapott, mivel az őszirózsás forradalom időszakát nagyrészt Pesten töltötte. A Zalából származó Gál János a forradalmi megmozdulásokkal, törekvésekkel, attitűddel szemben gyanakvó, bizalmatlan, a régi világ értékeit féltő, azok irányában nosztalgikus érzéseket tápláló személy, aki – egy korábbi terminust használva – a katolikus *honorációr értelmiség* típusát képviseli.

A nagypolitikai és hadi események említésekor az írásmódot csaknem minden esetben a morális alapú motivációk érzékelésére való törekvés jellemzi. „A tékép a mi sikerünk mellett tanúskodott ugyan most is, de a belső front, a lelki arcvonal már régen megingott.” Emellett arra is hangsúlyt helyez, hogy a politikai helyzetet a maga összetettségében ragadja meg. Az egyéb összetevők körében („defetizmus, a cseh árulások, az előmlött rengeteg vér”) már ekkor is kiemelt helyen találkozunk a bolsevik forradalomra való hivatkozással, annak negatív értékelésével („az ázsiai vörös pestis”).¹¹

Miközben bizonyos mértékig magával ragadja a lelkesedés és jövőváró izgatottság, folyamatosan a keze ügyében marad az ország sorsáért meg-megszólaló véscsengő, s nem hagyja el a mindig mozgósítható kritikai attitűd sem. Ez egyaránt érvényes a háború befejeződésével és az őszirózsás forradalommal kapcsolatos bejegyzéseire is. „A háborúnak vége! Vége, vége!! Óh, hány millió szenvedő szív titkos vágya volt ez a szó!”¹² – kiált fel, ám rögzíti a köztársaság kikiáltásának gondolatára a szatmárnémeti Deák téren összegyűlt tömegben felbukkanó aggodalmat is: „Boromissza százados azzal végzi beszédét: Éljen a köztársaság! [...] Hatalmas éljen válaszol rá. Csak aztán döbbennek meg a mérsékeltbbek és lelküket egy pillanatra megcsapja a rossz sejtelem szele.”¹³

¹⁰ Az intézmény 1630 körül létesült a jezsuiták vezetése alatt és 1851-ben emelkedett főgimnáziumi rangra. 1918-ban három konviktusa 200 növendéket fogadott. 1919 júniusában a Kormányzótanács lefoglalta, majd az impériumváltást követően mint Eminescu Állami Líceum működött. Magyar Katolikus Lexikon. XII. Főszerk. Diós István. Bp. 2007. 628–629.

¹¹ BFL XIV.201. Dr. Gál János irodalomtörténész visszaemlékezései (tkp. naplója). 1918. okt. 31. 303.

¹² BFL XIV.201. 1918. nov. 1. 303.

¹³ BFL XIV.201. 1918. nov. 1. 304. Vö. *Vörös Boldizsár: A magyar köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án: szimbolikus helyfoglalás térben és időben*. In: *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919*. Szerk. Uó. Bp. 2018. 162–169.

A város általános örömjongása közepette („csupa öröm minden ma”) a közvetlen aggodalom lassan egyfajta objektív hangvételi leírássá szelődül, majd ez a Tisza-gyilkosság megjelent hírére ismét a komor hangulatnak adja át a helyét: „sehogy se tudunk tapsolni ehhez az első »igazi« forradalmi tettehez”.¹⁴

Érzelmi bizonytalanság jellemzi a köztársaság kikiáltása (november 16.) napján olvasható bejegyzést. Az izgatottság inkább negatív előjelű, amit az államforma választott neve, a „népköztársaság” fölötti szarkasztikus megjegyzés is dokumentál. „Új szó. Meg kell még szokni. Aztán egy kissé furcsa is. Hát néptelen köztársaság is van? [...] Mivé lett a *kir.* [kiemelés az eredetiben – H. J. A.] kath. főgimnázium? Talán ez is népköztársasági kath. főgimnáziummá? Majd eldöntik a nagyfejűek.”¹⁵

A naplóíró, konzervatív beállítódása folytán, eleve bizalmatlanul tekint bármiféle, esetlegesnek minősített társadalmi átalakulásra, amellyel szemben a „természeti örök” jelenségek elsődlegességét hirdeti: „a természet egyszerűen nem vesz tudomást az emberi bolondságokról”.¹⁶ Ezen „szervesség-gondolat” jegyében ejt könnyet az ezeréves államformával való szakítás fölött is: „bizonyos keserű cseppek is beléhullnak népköztársasági örömömbé”¹⁷ – írja.

Az új államformával szembeni politikai alapú fenntartások a Károlyi-kormány néhány tagjának 1919. március 2-án Szatmárnémetiben tett látogatása kapcsán átadják helyüket a személyi-antropologizáló kritikának, illetve érvelésnek. A Katonatanács elnöke, Pogány József és Böhm Vilmos honvédelmi miniszter alakjának, illetve fellépésének értékelésében már a Kommün későbbi szereplőivel szemben használt kritikai attitűddel találkozunk.¹⁸ A naplóíró a politikai hitelesség deficitjét a látogatók negatív külső tulajdonságainak bemutatásával, valamint a társadalmi háttérükre tett megjegyzéseivel egyértelműsíti. „Sem Pogány, sem Böhm nem tudott bennem szimpátiát ébreszteni. Pogány gnóm-szerű alakjával, nagy fejével, púpos hátával és tömzsi termetével inkább félelmetes, mint megnyerő volt. Böhmről pedig alig tudtam elhinni, hogy ez az elálló, vitorlafülű, pisze orrú, karikás-szemű vézna zsidólegényke volna a magyar hadügyminiszter. Inkább suszterlegényhez hasonlított. De a

¹⁴ BFL XIV.201. 1918. nov. 1. 304.

¹⁵ BFL XIV.201. 1918. nov. 16. 305–306.

¹⁶ Uo. 306.

¹⁷ Uo. 306–307.

¹⁸ Jóllehet a mértékadó polgári sajtó ezekben a napokban még lojális a szocialista honvédelmi miniszterhez. Vö. Pesti Napló, 1919. március 4. 1.; Magyarország történeti kronológiája III. 1848–1944. Főszerk. Benda Kálmán. Bp. 1982. 851.; Magyarország története, 1918–1945. VIII. Főszerk. Ránki György. Bp. 1976. 175.

szó úgy folyt az ajkukról, mint az áradó Szamos. Látszik, hogy ez a kenyér-rük.”¹⁹

A Tanácsköztársaság kikiáltása az addigi ironikus felütésű „kétkedő remény” helyébe egyfajta lázálomszerű megrázkódtatást, sokszerű élményt hoz a március 22-ei bejegyzés tanúsága szerint: „Itt vannak! Hát mégis! Szemem előtt a nagy fekete betűk vitustáncot járnak. Reszketve jegyzem be noteszomba a legkiabálóbb címetek: ’Új háború az entente ellen! Szovjet-kormány! Orosz–magyar–német alliance az entente imperializmusa ellen! Direktórium alakult! Általános mozgósítás!’ [...] Kábultan fekszem le. Most gondolkodni sem tudok. Majd holnap. Holnap talán csak álommá lesz minden.”²⁰ Amíg a Károlyi-forradalom valahogyan még csak elhelyezhető volt a változást áhító polgári tudat horizontján, a proletárdiktatúra már a mindennapi, megszokott moralitást és a világtértelezés alapjait is megkérdőjelezte: „Mi ez? Miért? Hogyan? Meddig? – Ne hagyjatok magamra! Vagy állítsátok meg a gondolkodás kerekét! Altassatok el! Ne kérdéseket adjatok, mindig csak újabb kérdéseket, hanem feleletet, feleletet! Mindenáron! Igen is: tudni akarom: elkarhozás-e ez, vagy az üdvösségre készülés?! Vadállatokká lettünk, vagy eddig voltunk azok?” – kiált fel az egy nappal későbbi bejegyzésben.²¹

Bizonyos megrökönyödést is érzünk az új világ kovácsaiként üdvözölt munkásság politikai exponenseinek mégiscsak várakozásteli, expresszionista stílusjegyeket hordozó üdvözlésében: „Ti kőműves legények, suszterek, ácsok, kőfaragók, gyári füsttől kormos nagykalapácsosok, kérges tenyerek, nagycsontú öklök, csiszolatlan agyvelők, vajjon átértitek-e, hogy isteni teremtésre vállalkoztatok?! Mindent újra akartok csinálni ezen a bolygón!”²² Amíg a proletárforradalom résztvevőinek fellépésével szemben félreteszi a morális alapú ítélezést, s egyfajta érzelmi semlegesség bázisán támaszt kételyeket, az antanttal azonosított ellentáborral szemben a legszigorúbb elítélő álláspontot képviseli, amit szuggesztív képek alkalmazásával is erősít: „A tűz fellobbant. Recsegve ég már a vén Európa, s a muszka szél, mint gigászi fűjtató éleszti [...]. Nincs ki eloltsa

¹⁹ BFL XIV.201. 1919. febr. 322. (Utószerkesztési hiba folytán a naplóban március helyett február olvasható.). Lásd az előző jegyzetet.

²⁰ BFL XIV.201. 1919. márc. 22. 329.; A Pesti Napló első oldala főcímei ezen a napon a következők voltak: Proletárdiktatúra; Lemondott a kormány és a köztársasági elnök; Ma éjjel megalakult a magyar népbiztosok tanácsa; A kommunisták és a szociáldemokraták egyesültek – Kun Béla népbiztos – Szövetséget ajánlunk az orosz szovjetnek; A vörös gárda előnyomulása a magyar határ felé; Statárium Budapesten; A békekonzferencia Magyarország megsemmisítését határozta el – A demarkációs vonalat végleges politikai határnak akarták elfogadtatni – A kormány visszautasította az entente parancsát. Pesti Napló, 1919. március 22.

²¹ BFL XIV.201. 1919. márc. 23. 330.

²² Uo. 330–331.

már az Atlanti óceánig. Nyomorult gyilkosok, örült, elvakult imperialisták, meghallottatok-e, hogy ütött az Óra!”²³

A tanácskormány megtapasztalt politikai lépéseit azonban tragikusnak és szörnyűnek ítéli meg, s április 16-ai bejegyzésében már a létrehozott – meghirdetett eszményeknek is ellentmondó – rendszer kiábrándult kritikáját olvashatjuk. „De mit csináltak e három hét alatt? Csak romboltatok. Az építést azonban még sehol sem látom. Megöltétek az ambíciót – egyenlővé deklarálván a tudóst a bolonddal – gúzsba kötöttétek az egyéniséget, tönkretettétek a tekintélyt, kitöröltétek a hitet a lelkekből, elvettétek hosszú évek becsületes munkájának a gyümölcsét, az egyéni szabadságot egyetlen, meghagyott szobánk négy fala közé korlátoztatok, bemocskoltatok eszményeinket és álmainkat, melyek nélkül most szárnyaszegetten, értelmetlenül éljük e tébolyult napokat.”²⁴

Az igazi illúzióvesztést azonban az a tapasztalat okozta, hogy a Tanácsköztársaság láthatóan nem volt képes valóra váltani a területi integritás megvédésére vonatkozó ígérését, sőt a vörös sajtó még a forradalom világméretű elterjedését illetően is hazudott. „Urak, bolsevik urak, forradalom idején ne mondjatok meséket!” – olvashatjuk a keserű kifakadást.²⁵ A naplóíró azonban még ennek ellenére sem tagad meg némi együttérzést az új igék hirdetőitől, bár törekvéseiket fantasztikusnak és irreálisnak tartja. A rendszer kárhozatása mellett ugyanis azt is olvashatjuk az ugyanezen a napon tett bejegyzésben, hogy „A becsületes, okos kommunizmus tán jobb lesz még mindig, mint a bálványok, a hazugságok, s a kékvérűek rothadt monarchiája.”²⁶

Kiábrándulása emberi oldalát a vörös káderek és agitátorok szerinte színvonalatlan fellépése mutatja talán a legjobban. „Gyanús múltú, jól ismert dologke-rülöket; gyűlöletszítókat, nagytorkú, de annál vékonyabb agyvelejű apostolokat emeltetek piederstálra [...]” – áll a naplóban.²⁷ Ennek megrendítő példája volt számára a közoktatásügyi népbiztosság részéről Szatmárnémetibe delegált Nagy Endre és egy Szatmári nevezetű előadó fellépése, akik a helyi színházterembe összehívott vármegyei tanári kart butának és üresfejűnek nevezték. Gál szerint előadásuk vulgármaterialista, freudista és antiklerikális szólamok gyűjteménye volt. (Az államot nem létezőnek, a templomokat bezárandónak, a szaktárgyakat fölöslegesnek, a házasság intézményét felszámolandónak minősítették.) A napló

²³ BFL XIV.201. 1919. márc. 23. 331.

²⁴ BFL XIV.201. 1919. ápr. 16. 333.; A felsőoktatás, illetve a tudománypolitika terén történet átszervezésekre és radikális személycserékre utal a bejegyzés. A jogi karokon az oktatás szünetelt. Vö. *Köze Sándor*: A Tanácsköztársaság közoktatás-politikai és pedagógiai törekvései. Bp. 1979. 103–104.

²⁵ BFL XIV.201. 1919. ápr. 16. 332.

²⁶ Uo. 333.

²⁷ Uo.

tanúsága szerint mindezt maga Papp Aurél, a szatmári direktórium elnöke is csak ekként minősítette: „ezek örültek!”²⁸

Gál János naplójának hitelességéről az is tanúskodik, hogy az egy szeizmográf érzékenységevel rögzíti a helybeli közhangulat és saját érzelmi változását a vörös hatalommal kapcsolatban. Amíg a tanácskormány hatalomra kerülésekor a helybeli fegyveresek erkölcsi támogatásáról olvashatunk („mint nagy hősök kiabálták tele a várost [...] »megyünk, kiverjük az oláhot«”²⁹), a román előrenyomulásra adott reakcióként már a kiábrándult közvélemény hangján szólal meg saját sorának alakulását illetően is: „Eh! Maradok! Úgy sem tarthat a megszállás két hónapnál tovább. Addig megfő Párizsban a »béke«, s akkor tudni fogjuk, hogy Oláhország vagyunk-e, vagy Szovjet-magyarország?”³⁰

Április 18-án az ott állomásozó Székely Hadosztály csapatai leszerelték a vörös fegyveres erőket. Ekkor Gál a proletár rétegek támogatásának azonnali elmaradását regisztrálja és súlyos erkölcsi tanulságot von le rájuk nézve. „Reggelre már eltűnt az utcák vörös színe. Mintha a föld nyelte volna el! [...] Tegnap még mindenki kommunista volt, s ma már mindenki tiltakozik ellene? A tegnapi bolsevik testvérek ma csalók, rablók, örültek, gyilkosok? – Egy cseppet sem csodálkoznék, ha holnap már azt hallanám a piacon, hogy: éljen a király! [...] Ugyanazoktól az »öntudatos« proletártestvérektől, akik tegnap még halált kiáltottak minden burzsujra. Hát ez a »felséges« nép? Nem, proletártestvérek: ez nem a nép. Ez a csöcselék! Úgy látszik, lejutottunk a fenékre, a züllés, a zűrzavar fenekére és elérkeztünk a forradalom csúcspontjára. Az inga kilendült a végső pontig.”³¹

A tanácskormánynak az a hozzáállása, hogy a még ellenőrzése alatt álló (csonka magyarországi) területekre mint egész Magyarországra tekintett, további elkeseredett szavakra ragadtatja a naplóirot: „megvakulva tobzódnak ingó-bingó hatalmukban s mi itt, mintha nem is tartoznánk Budapestországhoz, magunkra vagyunk hagyatva! – Hát a vörös muszka-milliók merre vannak? Ma

²⁸ A proletárdiktatúra oktatáspolitikai koncepciójával összefüggésben lásd *Vörös Boldizsár*: Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság oktatási anyagaiban. In: *Eszmék, eszközök, hatások* i. m. 233–241. Vö. továbbá *Köte S.*: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai i. m. 9–15. Nagy Endre a Közoktatásügyi Népbiztosság szervezeti átalakítások előkészítésére alakult csoportja államosítási bizottságának vezetője volt. *Bellér Béla*: Az 1981/19-es forradalmak közoktatáspolitikája. *Századok* 113. (1979) 202.

²⁹ BFL XIV.201. 1919. ápr. 16. 337.

³⁰ BFL XIV.201. 1919. ápr. 17. 338. A napló jól érzékelteti a Szatmárnémeti körzetében ezekben a napokban hullámzó front, a bizonytalan katonai helyzet nyomán előállt hangulati bizonytalanságot. A román királyi hadsereg április 19-én vonult be Szatmárnémetibe. *Hajdu Tibor*: Katonai intervenció a Tanácsköztársaság ellen. In: *Magyarország története, 1918–1945*. VIII. i. m. 274.

³¹ BFL XIV.201. 1919. ápr. 17–18. 338–339.

írták a lapok: diadalmasan nyomulnak előre – a Krímfélszigeten. Köszönjük szépen.”³²

A napló további részei a román megszállást szomorú tényként, elkerülhetetlen következményként, az ezt követő hatalmi berendezkedést pedig a viszonyok rendeződéseként értelmezik. Plasztikusan fejezi ezt ki a visszavonuló Székely Hadosztály hadnagyával folytatott párbeszéd: „az egész utcán végig, dübörögve vonul el a székely tüzéréség [...]. Olyan fekete árnyék ül a régi nótás székely-arcon, hogy jobb oda nem nézni[...]. Megkérdezem egy hadnagytól, mikor lesznek itt az oláhok. Szótlanul, végtelen szomorúsággal legyint. Aztán mégis odaveti: »holnap várhatják őket ebédre« [...]. S megigazítja helyét az ágyúcsövön”.³³

Gyötrelmek kívül és belül – egy házassági válság politikai anatómiája

Egy házassági válság szenvedéstörténete elevenedik meg Gruber Mária³⁴ naplófolyamának 1918–1919-es kötetében. Rövid ismeretséget követően 1917-ben megkötött házassága a Dolomitokban zajló harcok során tönkrement idegzetű T. Gábor gépészmérnökkel, tartalékos főhadnaggyal annak hazatérése után romlott meg véglegesen. Gruber Mária naplójában a Tanácsköztársaság zaklatott hónapjainak intenzív szomatizációs hatásaival találkozunk, családi keretben. A naplóbejegyzések – kiegészülve a fennmaradt házastársi levelezéssel – betekintést nyújtanak egy házassági kapcsolat tönkremenetelébe, illetve megélés-történetébe.

1918-as hazatérését követően az ifjú férj érzelmi és identitásválságba került, amit tovább súlyosbítottak az egzisztenciális megpróbáltatásokból kibomló tudati krízis, a társadalmi környezethez való alkalmazkodás nehézségei s a családi konfliktusok. Mindezek következményeként a házasság 1922-ben felbomlott.³⁵

³² BFL XIV.201. 1919. ápr. 18. 341.

³³ BFL XIV.201. 1919. ápr. 19. 343. Lásd *Hajdu T.*: Katonai intervenció a Tanácsköztársaság ellen i. m. 274. A Székely Hadosztály tevékenységére vonatkozóan lásd *Gottfried Barna – Nagy Szabolcs*: A Székely Hadosztály története. Csíkszereda 2018. 164–165.

³⁴ A szolnoki születésű Gruber Mária (1895 – ?, római kat.) édesapja, Gruber Béla József a város főjegyzője volt. A család az 1920-as években vásárolta meg a zugligeti „Gruber villát” – ahol a napló is íródott. Gruber Mária és férje 1917. máj. 26-án kötöttek házasságot. 1918 decemberében született meg fiúgyermekük. 1921. márc. 5-től fogva éltek külön, s a következő évben váltak el. A naplóíró későbbi egzisztenciális háttere tisztázatlan, lényegében családi vagyonából élt, s az 1950-es évek végén hunyt el. Személyes iratait, nagy terjedelmű naplósorozatát a BFL őrzi (BFL XIV.295. Gruber Mária személyes iratai).

³⁵ Válasukat a Budapesti Kir. Törvényszék (BFL VII.2.c.) I. P. 39.163/2./1922. sz. alatt, 1922. júl. 23-án kelt ítélete mondta ki.

A házassélettal kapcsolatos feszültségek egybekelésüket (1917. május 26.) követően azonnal jelentkeztek. A probléma jellege kifejezetten intim természetű volt. Mária diszkréten körülírva rögzítette is naplójában férjének „felfokozott” testi igényeit, s az intenzív vallásos hittől várta a probléma megoldódását – hiába. 1918. február 10-ei naplóbejegyzésében például ezeket a sorokat olvashatjuk: „Most Gábor a kaszárnyában van. Ma megint ideges volt. Ezentúl idegesnek fogom nevezni, ha ilyen furcsákat beszél. Isten tudja, talán az ő férfi, vagy az uralkodni vágyó hím. Ha szerelmet akar és abban a percben nem állok rendelkezésére, azt mondja, hogy visszautasítom.”³⁶ Gyermekük 1918. decemberi születése után a házassági válság elmélyült, bár a házaspár viszonyát megterhelő problémákat illetően a hangsúlyok megváltoztak. A naplóbejegyzések szerint a közműn hónapjaiban vált különösen nyomasztóvá a kapcsolat.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának időszakából az első bejegyzés április 17-éről származik. Az anyának az egészséges gyermek megszületése, táplálása és gondozása felett érzett öröme nem lehetett felhőtlen, mivel a megfeszített házimunka miatt nem volt mindig elég anyateje. Fokozta nehézségeit, hogy míg férjének korábbi elvárásai továbbra is megmaradtak, az új politikai-társadalmi helyzet egyfajta depressziós, a mindennapi feladatok ellátását illetően inaktív magatartást váltott ki nála.

Férj és feleség ellentétes idegi-lelki beállítódással szemlélte az új világot. Míg az asszony – egyebet nem is tehetvén – erejét megfeszítve igyekezett megfelelni anyai és háziasszonyi feladatainak, férje – mintegy a körülményekre adott ösztönszerű dacreakcióként – a semmittevő, már akkor is anakronisztikusnak ható úriember figuráját, illetve annak karikatúráját alakította.³⁷ „Gábor néha rémesen szekíroz” – olvashatjuk az elkeseredett feleség sorait. „Ja, az ő hajlamához legkevesebb három cseléd kellene, ami manapság már éppen nem úzus. Akkor a legjobb férj lenne, ha a reggelijét behoznák az ágyba. A cipőjét és ruháját kitisztítva behoznák, s tízkor kényelmesen felkelne. Akkor megtízóraizna, s egy kicsit ebédig olvasna vagy sétálna. Ebéd után aludna két órácskát, aztán ismét foglalkozna valamivel uzsonnáig, vacsoráig szintén. Kis szórakozás is jó lenne... De ez nem így van. És ő ezért abszolúte nem mintaférj.”³⁸

³⁶ BFL XIV.295. Gruber Mária naplója, 1918. febr. 10.; Gruber Mária személyes iratai. Frontról hazatértekkel kapcsolatos ilyen jellegű problémákra vonatkozóan lásd *Christine Hämmerle: Gewalt und Liebe – ineinander verschränkt. Paarkorrespondenzen aus zwei Weltkriegen, 1914/18 und 1939/45.* In: *Liebe schreiben. Paar Korrespondenzen im Kontext des 19. und 20. Jahrhunderts.* Hrsg. Ingrid Bauer. Göttingen 2017. 171–230., különösen: 177–178.

³⁷ Vö. *Lakatos László: Új nemesek. Kortörténeti jegyzetek. Huszadik Század 11. (1910) 2. kötet 401–402.; Jogtudományi Közlöny 23. sz. 1917. június 10. 218.*

³⁸ BFL XIV.295. 1919. ápr. 17.; A cselédügy tekintetében is alapvetően megváltozott persze ekkoriban a helyzet: „Hol vannak azok az idők, mikor az ideges háziasszonyok úgy válogattak a szakácsnékban,

Jóllehet családja révén Gruber Mária is a keresztény felső középosztályba tartozott, bosszantotta férje régi világhoz kötődő magatartásmódja. Ezért maga mosván a pelenkákat, Gábort szinte provokálta, hogy segítsen neki, öntse ki a dézsa vizet stb. Ez a fajta tevékenység – figyelembe véve a korszak férfiszerepre vonatkozó szokásrendjét – persze nemigen tetszett a férfinak, s az asszony nem is késlekedett erről feljegyezni gondolatait naplójában. „A pelenkákat kicsavarni aztán hívtam. Nagy kegyesen megtette, de az úri tempó rém dül benne. Pedig láthatná, hogy manapság kommunista világot élünk. Az rég volt és többé nem lesz, hogy valakit kiszolgáljanak”³⁹ – olvashatjuk a keserű sorokat.

Az asszony a gyermekgondozással vagy háztartással kapcsolatos teendőket, az azokban való, némi erő kifejtést is igénylő közreműködést férfiasági kérdésnek is tekintette, s miközben a naplóban hangot adott méltatlankodásának, egyfajta emancipatorikus attitűd is megjelent gondolataiban. Amikor férje nem volt hajlandó megemelni egy edényekkel teli tálcát, ekként fakadt ki: „nincs benned egy fikarcnyi férfiaság. Ez igaz is. Ilyenkor egy üres hústömeg. Fúj!!! Mivé fog ez így fejlődni? Én hajlandó vagyok az Istennek dolgozni és a gyerekeimnek, de egy erős férfit az ő kényelme végett kiszolgálni nem vagyok hajlandó.”⁴⁰

Ám nem csupán a férj különös viselkedése, részvétlensége magyarázható részben a külső körülményekre adott negatív reakcióként, hanem a zugligeti családi ház harmadik tagjának, Mária anyjának magatartása, illetve hármójuk egymáshoz való viszonya is. Férj és anyós nem szívelték egymást, jóllehet, mint Mária megjegyezte, „ha ikertestvérnek születtek volna, nem lehetnének egyformábbak lényegileg”.⁴¹ Mária problematikus házasságát ez is jócskán megterhelte. Hol egyikük, hol másikuk haragudott meg rá, ha igyekezett jóban lenni a harmadikkal.

Az áldatlan helyzetet a külső körülmények csak tovább súlyosbították, s még inkább felerősítették a három ember között kialakult negatív érzelmeket.⁴² A külső közeg, a külvilág nem mindennapi történései közvetlen asszociációs kapcsolatba

cselédekben, mint a tót a vadkörteben. A helyzet ma megváltozott. Ma a cselédek válogatósosok és csak olyan helyen állnak munkába, ahol minden kívánságukat teljesítik.” Dunántúl, 1919. április 11.

³⁹ BFL XIV.295. 1919. ápr. 17.; A mainál jóval gyakoribb pelenkacsere amúgy a korszak általános csecsemőgondozásához tartozott: „Elegendő tej szopásának jeléül a baba bőven vizek, naponta 12–16 pelenkát is nedvesít és ezen pelenkák nemcsak kicsiny nedves foltokat mutatnak, hanem lucskosak.” Jó Egészség, 1919. június 1.

⁴⁰ BFL XIV.295. 1919. ápr. 17.; A „hústömeg” mint a szánalmas, de egyben megvetendő, cselekvésképtelenség szimbóluma, amely a háborús frontélmények naturalista utalásaival is összefüggésbe hozható, nem hiányzott a korszak sajtó-megnyilvánulásaiából. Pl. „Gyilkos puskatüzelés, majd két hatalmas dördülés, s már ott volt az ágyuk mellett. Véres hústömegek, hörgő, vonagló emberi testek között ekrazit történeteket tett az ágyuk csöve alá” stb. *Gajáry István: A sérthetetlen ember.* Az Újság, 1917. december 15.

⁴¹ BFL XIV.295. 1919. jún. 29.

⁴² BFL XIV.295. 1919. jún. 29.; Gruber Máriaék vélhetően zugligeti villájukban éltek, ahol ekkoriban jobbra állattartásból fedezték a szükségleteiket. „Pedig most 2 lány van. Igaz, hogy 3 tehén, 3 borjú,

kerültek a naplóíró benső, érzelmi megpróbáltatásaival, személyes fájdalmaival. Ezek kivetüléseként értelmezhetjük a következő sorokat is: „most is sírni tudnék [...]. Siratni azt a sok keserű fájdalmat, amit a föld szült, mert én is a társadalom egyik élőlénye vagyok, a társadalom – a makrokosmos testének egy része. A vérző, fájó emberek sajnos mind bizonyos fokig egyek [...]. Óh, te nagy Isten! Ne hagyj el!!! Ne hagyj el uram! Nehéz az élet ebben a koplalós kommunista világban, s hogy anyukának vagy Gábornak egy kis megértése és elnézése lenne egymás iránt a szívükben!!! De nem! Pedig láthatják, hogy ebben a nehéz világban még ahhoz is elég nehéz az élet, ha a külső nehézségekkel küzd az ember, – nemhogy még maga csináljon nehézségeket [...] de nem, ők hozzám rosszak egymás miatt.”⁴³

Arra, hogy a politikai körülmények a kommün időszakában milyen mélységben és jelleggel befolyásolta a privát szféra viszonyait, Máriának az anyjára vonatkozó egyik megjegyzése világít rá legegyértelműbben. „Most már jóformán semmit sem segít anyuka, amióta anti vörösök”⁴⁴ – mármint az anyja és a férje. A talányos mondat legvalószínűbb megfejtése nem lehet más, mint hogy a vörös uralommal szemben érzett gyűlölet a mindennapi otthoni teendőket, a szokványos cselekvési módot is képes volt egyfajta elutasítandó magatartássá alakítani; vagyis a politikum helyet talált magának a család belső terében is. A tisztán személyes problémák, negatív érzelmek átitatódtak a külvilág feszültségeivel s felerősödtek általuk.

Megrendített intézményi identitás, személyesség egy historia domus bejegyzéseiben

Míg a fenti két napló tisztán személyes élménybázisú, addig a Filadelfia-naplóbejegyzések⁴⁵ az intézményi identitásba ágyazódó személyesség tanúságtételeként is értelmezhetők. A Bethesda Kórház mellett működő Filadelfia Diakonissza Egylet historia domusa ugyanis bár egy adott szervezet intézményi perspektívájából, mégis számos személyes vetületet érintve taglalja az 1919 nyarán átélt eseményeket. Jóllehet az intézmény a Nemzetközi Vöröskereszt védelme

2 malac, 5 tyúk, 34 csirke, egy kakas, egy kecske [...]. És semmi más segítség. Élelem már igazán csak az van, amit a Jólsten ide küld, a tejért és a tej. Ha az nem lenne, éheznenék.” Napló, 1919. június 29.

⁴³ BFL XIV.295. 1919. jún. 29.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A szervezet elődjét a hazai német reformátusság svájci eredetű vezetője, Biberauer Richárd alapította 1903-ban, amely 1906-tól Filadelfia Diakonissza Egylet néven folytatta tevékenységét és szoros kapcsolatban állt kaiserswerthi (Németország) anyaházával. 1909-ben a Bethesda Kórház tulajdonjogát is megszerezte. Szellemiségét jól jellemzi jelmondata: „Jutalmam, hogy tehetem”. Vö. *Bodoky Richárd: Jövevények és vándorok. Családtörténeti töredékek III.* (1912–1922). Égi sziget. Bp. 1999. A napló forrása: BFL XIII.42 Biberauer-Bodoky gyűjtemény. Filadelfia Diakonissza Intézet – Napló, 1919.

alá került⁴⁶ s így elkerülte az államosítást, sem a diakonisszák, sem a közösség egésze nem vonhatta ki magát a külső, politikai erőter hatás alá.⁴⁷

Az igen „bőbeszédű”, hittéleti és hitéleti reflexiókban is bővelkedő naplót ebben az időszakban is az egyik vezető diakonissza, báró Nyáry Ilona vezette.⁴⁸ A Tanácsköztársaság időszakára vonatkozó bejegyzések érzékletesen mutatják be az új közhatalom szellemiségétől merőben idegen egyházi intézményt sajátjának érző s annak sorsáért aggódó, vezető beosztású testületi tag érzelmeit, gondolatait, az új rezsimhez fűződő viszonyát, valamint a proletárdiktatúrával szimpatizáló személyek magatartásának az intézmény egészére, illetve a naplóíróra gyakorolt hatását.

Az időszakból származó első bejegyzés rögzítette a hatalomváltás tényét, s a naplóíró abbéli meggyőződését, hogy „ez a nagy átalakulás, a kommunizmus szelleme, mely minden egyes egyén existenciáját részben megrendítette, részben más mederbe terelte, végighullámszik mirajtunk is”.⁴⁹ S valóban, itt is jelentkeztek belső feszültségek, amikor néhány, az adott helyzetet kihasználni szándékozó, a rezsimmel érzelmileg azonosuló alacsonyabb beosztású munkatárs szembefordult a vezetőséggel. A napló beszámolója szerint például egy korábban is „alkalmazkodási és munkafegyelmi problémákat” okozó ápoló március 27-én azzal a felkiáltással, hogy „a proletárdiktatúra mindenkinek egyenlő jogot biztosít, illetve, az *elnyomottakat* [kiemelés az eredetiben – H. J. A.] felszabadítja, tehát ő egyszerűen át fogja venni a kórház igazgatását [...]” – bizonyos egyéneket megtartva, a többiek viszont „mehetnek, ahova nekik tetszik, stb”.⁵⁰ Néhány nap múlva a kerületi direktórium illetékes leszerelte az egyéni akciót, az osztályharcos attitűdnek ez a rendszertipikus módja azonban cselekvésre készítette az intézmény vezetését.

A természetes félelem mellett egyfajta rugalmasságról és alkalmazkodóképességről is tanúskodik, hogy egy az intézményben megjelent szakszervezeti

⁴⁶ Ebben jelentős szerepe volt Biberauer Richárd sógorának, az angol hadsereg kötelékében működő s az antant szerveivel szoros kapcsolatban lévő Hans Vischernek. Vischer ezekben a kritikus napokban érkezett Budapestre és a Bethesdában is rokonlátogatást tett. A befolyásos rokonnak, tájékozódva a körülményekről, döntő szerepe lehetett abban, hogy az intézmény, kikerülve az államosítást a Nemzetközi Vöröskereszt oltalma alatt folytathatta tevékenységét. *Bodoky R.*: Jövevények és vándorok i. m. 31–32.

⁴⁷ A hazai reformátusságnak a Tanácsköztársaság időszakában kialakult helyzetére, valamint a Bethesda Kórház vonatkozásában is lásd *Csűrös András Jakab*: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben. Doktori (PhD) értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem. Bp. 2017. 93–94.

⁴⁸ Báró Nyáry Ilona báró Nyáry Sándor Gömör megyei földbirtokos lánya és dr. Kovách József egészségügyi főtanácsos, egyetemi orvos professzor felesége volt. Keresztyéni lelkiiségére vonatkozóan lásd *Protestáns Egyházi és Iskola Lap* 59. (1916) 12. sz. 137–138., háztulajdonosi attitűdjének kritikáját lásd *Népszava*, 1918. május 9. 7.

⁴⁹ BFL XIII.42 Diakonissza Intézeti napló, 1919. ápr. 1.

⁵⁰ Uo.

titkár szónoklataira sem a diakonissza testvérek, sem az alkalmazottak nem elzárkózással, hanem együttműködést mutatva reagáltak. „Mi mindannyian, testvérek, vezetők a helyzet kényszerítő hatása alatt beléptünk a szocialista szakszervezetbe, így remélve védelmet ügyünk, s itteni munkánkknak”⁵¹ – olvashatjuk az ugyanaznapi bejegyzésben. Jól mutatja azonban a helyzet bonyolultságát s az új hatalomhoz való idomulás mögött megbúvó érzelmi motívumokat, hogy a nyilvánvaló védekező reflex mellett a bejegyzésekből elvi-politikai elbizonytalanodást is érzékelhetünk. A tanács hatalom első napjaiban-heteiben több hasonló közösségben is várakozó álláspontra helyezkedtek, sőt egyesek forradalmi illúziókat is tápláltak. A diakónusi közösségben is láttak néhányan lehetőséget arra, hogy egyfajta „evangéliumi fundamentalista alapon”, egyszersmind a forradalmi idők elvárásaihoz idomulva újjászervezzék közösségi életüket. Ezért a szervezet keretei között alakítottak is egy bizonyos „egyház forradalmi tanácsot”. Margit testvér „mindegyre felségesebb perspektívát tár elénk annak lehetőségére, hogy mi is dolgozzunk szélesebb körben a tiszta evangélium által”⁵² – olvashatjuk a historia domusban.

Az ötletszerű próbálkozásnak nem lett folytatása, sőt mondhatni balul sült el. Az történt ugyanis, hogy egyes diakonisszákra, amint a naplóíró fogalmazott, káros befolyást gyakorolt: „a mostani szellem, melynek áramlata, úgy látszik, a szocialista szólamok előadása folytán érintette őket. Azóta, hogy mi is kénytelenek voltunk szervezkedni – folytatta – rajtuk is, valami forradalmi, lázadó szellem kezd erőt venni. Itt-ott olyan megjegyzéseket tesznek, este, lefekvéskor [...], hogy ők bizony nem fognak ezentúl ingyen dolgozni stb.”⁵³

Mivel a diakonisszák gyógyító munkája a keresztyéni elkötelezettségű, meghatározott tartalmú lelkiséghez kapcsolódott, illetve abból fakadt, az intézmény alapfeladatának ellátásában jelentett akadályozó tényezőt az ettől teljesen eltérő, tisztán materialista szemléletű és hasznossági elvű mentalitás. „Amikor arról van szó, hogy egy teljesen idegen, földi érdekeket szolgáló elem dirigál ezentúl a Bethesdában”⁵⁴ – áll a naplóban. Ezt képviselte a fent említett s az intézmény ügyeiben meghatározó szerepet játszó ápoló „szervező” tevékenysége. Súlyos lelki traumát okozott például a diakonisszákknak az intézet ebédlőjében korábban

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.; Az illúziók azonban hamarosan szertefoszlottak, amint a Vallások Likvidálására Kiküldött Országos Bizottsághoz menesztett küldöttségük elnöke, Fáber Oszkár nyíltan közölte velük: „Ne kertelgessünk – mondotta –, megmondom nyíltan, hogy célunk az egyházak teljes megsemmisítése.” *Bodoky R.: Jövevények és vándorok* i. m 40.; „A proletárdiktatúra életbelépésekor a Forradalmi Kormányzótanács első dolga volt a vallásügyek likvidálására országos bizottságot létesíteni.” A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai VI. Bp. 1960. 476.

⁵³ BFL XIII.42 Diakonissza Intézeti napló, 1919. ápr. 8.

⁵⁴ Uo.

szokásos, áhítatos célú összejövetelek elmaradása is, az azok rövid, „éneklés nélküli csendben” való elvégzésére vonatkozó utasítás. A napló ezzel kapcsolatban természetesen rögzíti az indirekt, ám mégis valós lelki terror megnyilvánulását. A vallásos összejöveteleket ugyanis nem azért hagyták el, mintha bármiféle módon elismerték volna, hogy „ezt követelni jussa volna az ápolónak, vagy félnék a fenyegetéstől, hanem csupán azért, hogy ne legyen alkalma belekötni a mi dolgunkba”⁵⁵ – áll a dokumentumban.

Az intézményi körön belüli konfliktusok okozta mentális trauma mellett a külső hatalmi közeg fizikai mozgásteret korlátozó hatása sem maradt el. Ezt azonban a hatalomnak az intézményhez delegált „szakszervezeti kiküldöttje”⁵⁶ tapintatosan, egyenesen az intézmény ellátási feltételeinek javítását kilátásba helyezve valósította meg. S bár amint a naplóíró is megjegyzi, voltaképpen „elég sima modorban, jóindulatúlag helyezkedik el a dologban”, a politikai háttérből fakadó negatív intézményi perspektíva nem lehetett kétséges. Báró Nyáry Ilona érzékletes megállapítása szerint: „mint amikor valakit, aki operáció előtt áll, azzal biztatnak, hogy nem fog nagyon fájni, s arról akarnak meggyőzni, hogy nem is olyan baj [...], hogy egy darabot levágnak a testéből. A »jóltevő« [így!] narkózt ajánlgatja, a minta-étlap bőséges és dús tartalmával, mely legközelebb forgalomba kerül a kórházi ételmezés asztalán, s »jóságosan« gondoskodnak itt minden munkásról, kivéve az irodásokat”⁵⁷ – olvashatjuk az ellátás állami kézbe vételével kapcsolatos baljóslatú kommentárt.

A személyi konfliktusok és az elégedetlenség a politikai és társadalmi szabályrendszer megrendülésekor mindig erőteljesen törnek felszínre. Az intézményi napló vezetője ezt ebben az adott esetben egyfajta társadalmi osztálykonfliktus keretébe illesztve érzékelt. Arról írt ugyanis, hogy az egyik diakonisszát, aki „hívó lélekként” érkezett az intézménybe, már április elején el is sodorta, úgy mond „az első áramlat”. Voltaképpen a „szocialista osztályöntudat” tételével, illetve érzékelésével találkozunk ebben az esetben, hiszen a következőket olvashatjuk a naplóban: Herta testvérnek „sajnos [...] csupán felszínes volt a lelkiélete, s az első áramlat, íme elsodorja. Sokat árt most is egy bizonyos ápoló agitációja, s egyenesen annak lehet betudni, hogy ide jutott Herta testvér, ki jól megérti a szocialista hangot, amennyiben évekkal ezelőtt, gyári munkás leány volt itt Pesten; sajnos nem ellensúlyozza az ott magába szívott hatásokat a falusi élet, mit

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Az illető vélhetően Karácsonyi Károly volt, aki az 1919. jún. 12-ei pártgyűlésnek is küldöttje volt. Lásd A magyar munkásmozgalom i. m. 46.

⁵⁷ BFL XIII.42 Diakonissza Intézeti napló, 1919. ápr. 8. Korábban utaltunk rá, hogy a kórház végül is elkerülte a szocializálást, mivel a Nemzetközi Vöröskereszt védelmét élvezte.

odahaza, atyja házában töltött, sem az evangéliumi nevelés, melyben ott, s itt is részesült”.⁵⁸

Az intézményen belüli társadalmi rétegzettség (vezetés, diakonisszák és előjárók egyfelől, portás, ápolók, háziszolga, s néhány női alkalmazott másfelől) – szintén tápot adott a lappangó osztályellentétek manifesztálódásának. Így, amikor május elején a környéken izgatottság vett erőt mind az ottani „burzsoázia” (például a szomszédságban lakó dr. Balázs Béla⁵⁹ ny. főispán és köre) képviselői, mind pedig az alsóbb rétegekhez tartozók körében, a naplóíró egyfajta fenyegetettség-érzésről számol be. Ez egyrészt „a rettegő úriemberek” éjszakai átköltözésében és elrejtőzésében, másrészt az intézet portásának „aki különben valami rákosi magyar gyerek, kiszolgált [...] katona, s régi ismerőse – volt – a Bethesdának és sok jó akaratát élvezte a vezetőknek, testvéreknek” súlyos nyilatkozatában öltött testet. A portás kijelentette ugyanis, ezzel elszakítva az intézményhez kötődő addigi érzelmi köteléket, hogy ha látják majd, hogy „le van verve a proletárság, akkor a burzsoázia ellen nagy támadást fognak intézni, és ő is azok között lesz, akik a bosszú művét végrehajtják, s vészjóslóan mutatott a Tiszteletes úrék lakása felé, e szavakkal: „ezek is burzsoák!”⁶⁰ Jóllehet a vezetés riasztó jelként értékelte ezt a megnyilvánulást, az intézmény társadalmi beépültsége, nemzetközi védettsége, valamint a kormányhatalom érdektelensége együttesen abba az irányba hatottak, hogy végül is periférikusnak tekintették az amúgy jellegzetesnek tekinthető epizódot.

Az egyházi vezetésű egészségügyi intézmény kollektív élménye a proletárdiktatúra epizódjáról tehát nem volt pozitív, s tagjainak többsége megnyugvással vette tudomásul, hogy az ellenforradalom hónapjai a korábban már megszokott viszonyokhoz hasonló keretek közé rendezték vissza a közösségi életet.⁶¹

Összegzés

A három napló eltérő tonalitásai mintegy polifon hangszerelésben tárják elénk az egykorúak kedélyállapotára, az erőteljes érzelmi és hangulati benyomásokra vonatkozó jellegzetességeket.

⁵⁸ BFL XIII.42 Diakonissza Intézeti napló, 1919. ápr. 8.

⁵⁹ VII., Hermina-út 35/c. sz. alatt lakott. Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 27. (1916) 9. rész 1250.; Nevezett a Tisza-féle munkapárti programot képviselte 1911-ben, amikor Zala vármegye főispánjává választották. Világ, 1911. november 16. 5.

⁶⁰ BFL XIII.42 Diakonissza Intézeti napló, 1919. máj. 3.

⁶¹ „Sok kétség és remény között hánykódva, végre elkövetkezett a várva várt kormány-válság, a proletárdiktatúra lemondása, s vele a Filadelfia számára a jobb idők jövőtelének lehetősége” – olvasható a naplóban. BFL XIII.42 Diakonissza Intézeti napló, 1919. aug. 5.

Gál János esetében az első generációs katolikus-konzervatív értékrenden nyugvó vidéki értelmiségi kissé nosztalgikus nemzeteszemléjével találkozunk. Gál a politikai helyzetet tágabban, a nemzetközi erőter vonatkozásában is szemléli, egyfajta reálpolitikai látásmódról téve tanúbizonyságot, bár viszonyulása az új hatalomhoz meglehetősen negatív. Esetében a bonyolult politikai helyzethez igazodó fantáziadús látásmóddal is találkozunk, amit az is tanúsít, hogy ellentmondásos módon nem csukja be teljesen a kaput – az egyébként megvetett – proletárdiktatúra „új világ-ajánlata” előtt sem. A külső eseményeket és élményeket folyamatosan ütközteti saját érzelmi reflexióival, s a kettőt egymással összhangban, kiegyensúlyozott, leíró előadásmódban tárja elénk. Ugyanakkor megjelennek emellett a zaklatottság, a zilált idegi állapot expresszív megnyilvánulási formái is. A napló a kevésbé ismert helyi jelenségekre egyéni értékalapú, de érzelmi-leg átszínezett reflexiók sorát nyújtja.

Míg Gál János esetében a külső történések negatív töltetű kritikai észrevételeivel találkozunk egyfajta historikus szemléleti keretbe ágyazva, addig Gruber Mária Tanácsköztársaság-élménye más jellegű. Gál saját személyét némileg háttérbe szorítva kommentálja és értékeli a történéseket, addig a férjével házastársi „közelharcot” vívó asszony saját sorsán mereng írásaiban, s a magánélet romjaiból kitekintve igyekszik tudomásul venni a tágabb környezet – saját személyét illetően is – kedvezőtlen történéseit. A két élethelyzet eltérő optikája lehetővé teszi számunkra, hogy más-más fénytörésben szemléljük a köztörténeti vetületben ismert jelenségeket és megnyilvánulásmódokat.

A két személyes napló eltérő irányultsággal, az egyén szemszögéből rögzíti az élményeket. A Diakonissza Egylet *historia domusa* ezzel szemben egy harmadik, az adott intézmény érték szempontjaival azonosuló személy perspektívájából értelmezi a kommün időszakát. A dokumentum sajátossága, hogy noha formálisan intézményi érdekek állnak az előtérben, mégis az ebbe kapcsolódó személyes élmény- és értékbázis képezi a napló narratívájának alapját.

A proletárdiktatúra eseményeinek a magánélethez kapcsolása, egy konkrét, egyéni élményvilágba ágyazása eltérő személyes tapasztalattá, érzületté formálja a napi benyomásokat, amelyek a naplókban rögzített személyes tanúságtételek formájában öltönek testet. Így a vizsgált egodokumentumok – amint Kövér György is megfogalmazta⁶² – „személyessé formált” történelem érzékelésének lehetőségét nyújtja és egyúttal a történelem egy másfajta dimenziójának tanulmányozási lehetőségét is kínálja az olvasó számára.

⁶² Kövér György: Én-azonosság az ego-dokumentumokban i. m. 101–102.

A PERSONAL EXPERIENCE OF THE RULE OF THE REDS

By András J. Horváth

SUMMARY

The paper analyses three manuscript diaries kept in the Budapest City Archives. The first is the edited diary of a high-school teacher who lived through the era of the Hungarian Republic of Councils in the countryside; the second belonged to a woman from Budapest and reflects a marital crisis between herself and her husband who just returned from the front, during the same period; whereas the third contains notes in the *historia domus* of a Calvinist nursing order. The paper aims to detect and analyse the divergent mental and emotional attitudes of persons of a different social background to the Republic of Councils, as well as their behaviour and personal experiences. The objects of inquiry are a bitter disillusionment that gradually replaced initially dim hope in the teacher's diary; the psychological role of governmental power in deepening the marital crisis in the diary of the wife; and, in the third case, the influence of ideologically opposing power on an ecclesiastical organization.